

KOLONTÁRI ATTILA

PROLETÁRDIKTATÚRA

A SZOVJET INTÉZMÉNYRENDSZER KIÉPÍTÉSE ÉS SAJÁTOSÁGAI

Az 1917 őszen hatalomra jutó bolsevikok a polgárháború küzdelmeivel párhuzamosan teljesen új intézményrendszert építettek ki. A régi rendszer hatalmi struktúrái szétesetek, nem működtek, ami megmaradt, azt ők maguk verték szét tudatosan, és hoztak létre helyettük újakat a törvényhozás, ál-

lamigazgatás, helyi és országos közigazgatás szintjein. Mivel az ebből az intézményrendszerből kinövő sztálini modell képezte a későbbiekben valamennyi, a „szocializmus útjára” kényszerített ország politikai berendezkedésének alapját, genezisének vizsgálata fontos tanulságokkal szolgálhat.

A bolsevikokat és a párt vezérkarát, Lenint is beleértve, egyszerre jellemezte forradalmi messianizmus és nagyfokú erkölcsi relativizmus, erőteljes ideológiai elkötelezettség, doktriner gondolkodás és állandó improvizálás. Elsődlegesen világrendszerben gondolkodtak, a világforradalom győzelmében reménykedtek, a rendelkezésükre álló eszközökkel azt igyekeztek elősegíteni, ugyanakkor a hatalmat egy adott országban szerezték és tartották meg, mindenekelőtt az államot eluráló, általuk is teremtett káosszal kellett kezdeniük valamit. Diktatúrájukat, hatalmi gépezetüket polgárháborús körülmények között, rendkívüli intézkedések egész sora segítségével építették ki. Kérdés volt azonban, hogy ez a hatalom miként konszolidálódik.

FORRADALOM ÉS A DIKTATÚRA

A proletárdiktatúra kifejezés először Marx és Engels munkáiban jelenik meg, ám ők nem gyakran használják és meglehetősen általános formában beszélnek róla mint a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet fázisáról. A proletárdiktatúra kérdése Lenin munkásságában válik igazán központi problémává. A proletariátust mindenekelőtt „fel kell készíteni az uralkodásra”. Mi a teendő című munkájában Lenin azt fejtegeti, hogy a munkásság önmagában nem rendelkezik szociáldemokrata (forradalmi) öntudattal, és magától képtelen ennek kimunkálására. Ezt a mentalitást kívülről kell bevinni a munkásosztály tudatába, ez pedig a forradalmi értelmiség feladata. A cél eléréséhez szükség van hivatásos forradalmárok elszánt csapatára, akik nemcsak szabadidejüket, hanem egész életüket a forradalom ügyének szentelik.

További fontos eleme volt Lenin gondolkodásának a végletes kétpólusú jelleg. A mi és ők harcában – különösen ha a hatalom kérdéséről volt szó – számára nem létezett kompromisszum vagy köztes megoldás. Már az 1905-ös forradalom idején a következőket vetette papírra: „Aki kitér a harc elől, az a feketeszázások uralmát támogatja. Aki nem támogatja a forradalmat, az a forradalom ellen van. Aki nem forradalmár, az feketeszázás.”

Lenin számára a forradalom és a diktatúra egymástól elválaszthatatlan, csak együtt értelmezhető fogalmak voltak, úgy vélte, a diktatúra feladata bevégezni, amit a forradalom elke-

dett: a forradalom ellenségeinek (Lenin gyakorlatilag ide sorolta a bolsevikok valamennyi politikai ellenfelét) szétzúzását és megsemmisítését. Ezt a diktatúrát Lenin több írásában úgy jellemezte, mint a munkásosztály „vas keménységű, könyörtelen és szilárd hatalmát, ami semmitől nem retten vissza”, ugyanakkor számos megnyilatkozásában maga is a párt diktatúrájával azonosítja. „Igen, egyetlen párt diktatúrája! Mi ezen az alapon állunk és ezt nem adhatjuk fel, mert ez az a párt, amely az évtizedek során az egész gyáriüzemi, ipari munkásság előőrsévé vált. [...] Ez a párt egybefonódott a munkásosztállyal, melyet csak egyedül ő képes vezetni a régi rend mély és gyökeres átalakításának útján.”

ÁLLAM ÉS FORRADALOM

Elméleti síkon Lenin az októberi hatalomátvétel előtti hetekben írt, *Állam és forradalom* című művében tett kísérletet a jövő általa elképzelt szocialista államának felvázolására, a proletariátus és az államhatalom viszonyának bemutatására. Az államot az osztályuralom, az osztályelnyomás intézményének tekintette. Következésképpen a hatalom megragadása során a proletariátusnak teljesen szét kell zúznia a kapitalizmustól örökölt struktúrákat (a bürokráciát, a hadsereget és a rendőrséget), és a legyőzött ellenséggel szemben létre kell hoznia saját elnyomó apparátusát, diktatúráját. A „felfegyverzett munkástömegek vasöklét” tekintette olyan álta-

lános eszköznek, amely képes a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet során felmerülő minden problémát kezelni, biztosítani az átmenet-
hez szükséges „*legszigorúbb vasfegyelmet*”. Ezt a felfegyverzett munkásságot gyakorlatilag az új típusú állammal azonosította, melynek legfontosabb feladata a politikai hatalom birtokában az „*elnyomók elnyomása*”.

Az átmeneti szakaszt „*példátlan elkeseredettséggű osztályharcként*” látta, másutt viszont azt fejtegette, hogy „*a kisebbség elnyomása a tegnapi bérrabszolgák tömegei által aránylag olyan könnyű, olyan egyszerű és természetes dolog, hogy sokkal kevesebb vért fog követelni, mint a rabszolgák, jobbágyok, bérmunkások lázadásainak elnyomása, és az emberiségnek sokkal kevesebb áldozatába fog kerülni*”. Az új rendszer – Lenin megfogalmazása szerint – demokrácia lesz a többség, diktatúra a kisebbség számára.

Ebben az átmeneti időszakban – amit hol a kommunizmus első szakaszának, hol szocializmusnak nevez – tehát még fennmarad az állam, ráadásul mindenre kiterjedő ellenőrző funkciót fog gyakorolni a termelés és elosztás területén. Minden polgár az egész népre kiterjedő állami szindikátus fizetett alkalmazottjává válik, az egész társadalom egy iroda és egy gyár lesz, ahol egyenlő a munka és egyenlő a fizetés.

A „*megvásárolható és rothadt*” parlamentarizmusról Lenin úgy nyilatkozott, hogy a parlament burzsoá szócsépelde, ahol a választók néhány esztendőnként egyszer eldönthetik, hogy az uralkodó osztály mely tagja fogja a népet elnyomni és eltiporni. A Lenin által emlegetett átmeneti fázisban a választások és a képviseleti rendszer megmaradnának, megszűnne azonban a hatalmi ágak (mindenekelőtt a törvényhozó és a végrehajtó hatalom) szétválasztása. A képviselteknek „*dolgozó testületté*” kellene válniuk, a képviselőknek maguknak kell végrehajtaniuk az általuk hozott törvényeket, nekik kell ellenőrizniük, hogy mindez miképp működik a gyakorlatban, „*az életben, és közvetlenül viselik a felelősséget választóik előtt*”. A proletárdiktatúra leendő államát „*Kommün típusú demokráta köztársaságként*”, a „*Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek*” köztársaságként definiálta.

Lenin egész eszme-futtatását áthatja a gyűlölet mindennel és mindenkivel szemben, akit és amit gondolatmenete során a legcsekélyebb kapcsolatba tud hozni a kapitalizmussal és a kapitalistákkal. A felfegyverzett munkásságnak ugyanakkor valamiféle kollektív bölcseséget tulajdonít, az erőszakot, a kényszerű pedigr minden másnál hatékonyabb eszköznek tartja a problémák megoldására, a társadalom átnevelésére.

„SZOVJET PARLAMENTARIZMUS”

Szervezeti előzmények terén a bolsevikok mindenekelőtt a szovjetekre (tanácsok) építhettek. Ezek elődei az 1905–1907-es forradalom során jöttek létre, kezdetben egyes üzemek területén a gyári munkások megmozdulásainak, sztrájkjainak irányítására, később egy-egy településre terjedt ki a hatáskörük. A szovjetek prototípusának az 1905 májusában Ivanovo-Voznyeszenszkben létrehozott munkásmeghatalmazottak tanácsát szokták tekinteni. A városi sztrájkhullám során a gyárosok a spontán összeverődött tömeggel nem, de megválasztott vezetőikkel hajlandóak voltak szóba állni. Ennek hatására került sor a meghatalmazottak megválasztására. A testület feladata a sztrájk szervezése, a hatóságokkal és a gyártulajdonosokkal való tárgyalás volt.

1905 folyamán összesen 62 szovjet megalakulásáról tudunk a hatalmas országban, ezek többsége mindössze néhány hétig működött (Szentpéterváron pl. – a régi naptár szerint – október

13-tól december 3-ig, Moszkvában november 21-től december 15-ig). Működésük a közvetlen demokrácia jegyeit hordozta magán. A forradalom leverésével és a központi hatalom konszolidációjával párhuzamosan a szovjetek is beszüntették tevékenységüket. 1917-ben, a cári monarchia bukását követően azonban viharos gyorsasággal alakultak újjá, számuk tavaszra elérte a 600-at.

Már a kezdeti időszaktól jelen volt az a törekvés, hogy a szovjeteket valamiféle országos hálózat kapcsolja össze. 1917. június 3-án (16-án) ült össze Péterváron a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjeinek I. Összoroszági Kongresszusa. A küldöttek többsége az eszerek és mensevikok soraiból került ki. A kongresszus állandó vezető testületet választott Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottság néven, elnöke a mensevik Nyikolaj Csheidze lett. A kongresszuson Lenin bejelentette, a bolsevik párt kész egymaga vállalni a kormányzás felelősségét. A kongresszust követően került sor az első nagyszabású, fegyveres erőpróba, amely ekkor még a bolsevikok vereségével végződött. Július 3–5-én (16–18-án) részben az anarchisták, részben a bolsevikok befolyása alatt álló munkások és katonai egységek részvételével tüntetésekre, zavargásokra került sor Péterváron. Bár a demonstráció a „*Min-den hatalmat a Szovjeteknek!*” jelszó jegyében zajlott, a Központi Végrehajtó Bizottság mensevik és eszer vezetői megrettentek az egyre inkább irányíthatatlanná váló tömegtől, nem

LENIN: HOGYAN SZERVEZZÜK MEG A VERSENYT?

Maguknak a kommunáknak, a falusi, városi kis sejtnek több ezer formát és módszert kell kidolgozniuk és a gyakorlatban kipróbálniuk a gazdagok, csirkefogók és naplopók nyilvántartására és ellenőrzésére. A sokféleség itt az életrevalóság garanciája, a közös cél megvalósításának záloga, hogy megtisztítsuk az orosz földet minden kártékony rovartól, a csirkefogó tetvektől, gazdagok poloskáitól stb. Az egyik helyen börtönbe dugnak néhány tucat gazdagot, egy tucat csirkefogót és egy fél tucat munkást, akik kihúzzák magukat a munka alól [...] Egy másik helyen véctisztításra rendelik ki őket. Egy harmadikon a fogdában töltött idő letelte

után sárga jellel látják el őket, hogy megjavulásukig az egész nép rajtuk tudja tartani a szemét mint kártékony embereken. A negyedik a helyszínen minden tizedik naplopót agyonlövök. Az ötödiken különböző eszközök kombinációját találják ki, és például feltételes szabadlábra helyezéssel érik el a gazdagok, a burzsoá értelmiség, a szélhámosok és huligánok gyors megjavulását. Minél sokoldalúbban teszik ezt, annál jobb, minél gazdagabb lesz a közös tapasztalat, annál biztosabb és gyorsabb lesz a szocializmus sikere, annál könnyebben fogja maga a gyakorlat kidolgozni – mert csak a gyakorlat dolgozhatja ki – a harc legjobb eszközeit és módjait.

NEM FORRADALOM – HATALOMÁTVÉTEL!

Leninben és a bolsevikokban már kortárs politikai ellenfeleik meglátták azt a kettősséget, amit az orosz történelem két szimbolikus alakjával igyekeztek megragadni. Viktor Csernovnak, a jobboldali eszerek vezetőjének, az Alkotmányozó Gyűlés elnökének az emigrációban papírra vetett megállapítása szerint: „Októberi forradalom nem volt. Októberi hatalomátvétel volt, amely előjátéka volt Lenin-Pugacsov evolúciójának Lenin-Arakcsejevig. Előjátéka volt a vörös drapériába öltözött hamisítatlan ellenforradalomnak.”

A mensevikek vezetője, Julij Martov 1917 decemberében írt egyik levelében a bolsevikokat kritizálva úgy fogalmaz, hogy egy gazdaságilag és kulturálisan elmaradott országban a szocializmus bevezetésével megpróbálkozni esztelen utópia, ő maga nem tudja elfogadni a szocializmusnak ezt az arakcsejevi, az osztályharcnak pedig a pugacsovi értelmezését. A kialakuló új rendszert a „lövészárkok és kaszárnyák kváziszocializmusaként” aposztrófálja.

A LÁZADÁS SZIMBÓLUMA

Az analógia megértéséhez elengedhetetlen a történelmi háttér felvázolása. Jemeljan Pugacsov, az írástudatlan kozák parasztvezér a lázadás, a rombolás, a pusztítás szimbóluma az orosz történelemben. 1773-ban a Jajik (ma Ural) folyó mellől induló felkelése hamarosan országresznyi területre terjedt ki. Pugacsov a peremvidéken felhalmozódó ösztönös elégedetlenség hullámain lovagolta meg, jövőre vonatkozó programja, elképzelése igazából nem volt, ugyanakkor „legitimációjának” ideológiai alátámasztásához felhasználta a nagy hagyományokra visszanyúló álcáreszmét, azt híresztelve magáról, hogy ő III. Péter, II. Katalin férje, a törvényes cár. A központi hatalomnak komoly erőfeszítésébe került, amíg a megmozdulást 1774 őszére le tudta verni.

AZ ERŐSZAK MEGTESTESÍTŐJE

Alekszej Arakcsejev I. Sándor kormányzatának erős embere, sokak szerint 1814 és 1825 között az orosz birodalom tényleges irányítója volt. Óriási hatalmat koncentrált a kezében, volt hadügyminiszter, a gyalogság és tüzérség főfelügyelője, az uralkodó kancellária hivatalának irányítója, a Miniszteri Bizottság és az Államtanács ügyeinek előadója. Arakcsejev neve az állami erőszakkal, önkénnyel és reakcióval fonódott össze az orosz közgondolkodásban. Leghírhedtebb próbálkozása az úgynevezett katonai telepek bevezetése volt, ahol az élet minden területét militarizálták, végletesen szabályozták (még a párválasztást és a gyereknevezést is).

A BOLSEVIK TERROR

Az analógia mögött ott húzódik az a probléma, amivel minden politikai erőnek szembe kellett néznie az orosz forradalomban. A hatalom eltűnése, végletes meggyengülése – miközben a háború éveiben milliós tömegeket mozgósítottak és fegyvereztek fel – fékezhetetlen tömegindulatoknak nyitott utat, az elemi erejű, ösztönös lázadás szellemét keltette életre Oroszországban, ami a 16. századi „zavaros időszakra” emlékeztetett. Az egymással is küzdő politikai pártok pedig ezeket az indulatokat megpróbálták a saját javukra becsatornázni, fékezni vagy éppen eskalálni.

A bolsevikok, amíg a hatalom megszerzése miatt érdekükben állt, szították, támogatták az alulról jövő, népi elégedetlenség minden megnyilvánulását városban és vidéken egyaránt. Majd amikor az elégedetlenség hulláma a hatalomba segítette őket, brutális módszerekkel fogták vissza az általuk is felpörgetett erőszakhullámot. Mihelyt a munkások és parasztok már nem az ideiglenes kormány miniszterei, hanem a komisszárok ellen lázadtak, rögtön ellenforradalmárokká, köztörvényes bűnözőkké, banditákká váltak, akikkel szemben a bolsevik hatalom az intézményesített állami terror teljes eszköztárával lépett fel. Ezen a téren a bolsevikok kétségtelenül sikeresebbek voltak riválsaiknál.

merték vállalni a hatalomátvétel felelősségét, és az ideiglenes kormány támogatása mellett döntöttek. A megmozdulást leverték, a bolsevik vezérek több tagját letartóztatták, a párt illegálisba kényszerült.

1917 őszére azonban a bolsevikok javára tolódtak el az erőviszonyok. Többséget szereztek a kulcsfontosságú pétervári és a moszkvai szovjetben, s október közepén Lenin nyomására a bolsevik vezetés a fegyveres felkelés és a hatalomátvétel mellett döntött. Ezt azonban nem a párt, hanem a szovjetek nevében tervezték végrehajtani. A Pétervári Szovjeten belül megalakították a Forradalmi Katonai Bizottságot, amely megkezdte az előkészületeket. Az október 25-re (november 7.) összehívott Munkás- és Katonaküldöttek II. Összoroszországi Kongresszusa volt hivatott legitimálni a fordulatot. Ugyan a formális demokrácia szempontjából a kongresszus maga is legitimációs problémákkal küzdött, az események menete igazolta Lenint, aki úgy vélte, ha a döntő helyeken döntő erőfölényt tudnak kiharcolni, akkor megszerezik és meg is tudják tartani a hatalmat.

A kongresszuson az 1429 szovjet kevesebb mint egyharmada, 402 képviselte magát, az október 25-ig regisztrált 518 küldöttből 250 bolsevik, 159 eszer, 60 mensevik volt. Ráadásul az ország lakosságának döntő többségét kitevő paraszti társadalom szovjetjei a kongresszuson nem vettek részt. (A Parasztküldöttek Szovjetjei decemberben tartották második kongresszusukat, amelyen a küldöttek eleinte élesen elítélték a bolsevik hatalomátvételt. Közel két hétbe telt, amíg a bolsevikok a baloldali eszerek segítségével szakadást tudtak előidézni a delegátusok soraiban, innentől kezdve a két tábor küldöttei külön üléseztek, a baloldaliak a parasztság egyedüli legitim képviselőinek nyilvánították magukat.)

A második szovjetkongresszus megnyitásának időpontjára a Forradalmi Katonai Bizottság által irányított, bolsevikokhoz hű katonai egységek a főváros stratégiai pontjainak nagy részét ellenőrzésük alá vonták. A mensevik és eszer küldöttek, valamint az előző szovjetkongresszus Központi Végrehajtó Bizottsága elítélték a bolsevikok kalandor akcióját, s elhagyták a kongresszust. A Téli Palota elfoglalását és az ideiglenes kormány tagjainak letartóztatását követően a jelenlévők elfogadták a Lenin által szövegezett felhívást a munkásokhoz, parasztokhoz és ka-

tonákhoz, melyben közölték, hogy a kongresszus saját kezébe veszi a hatalmat, egyúttal elrendeli, hogy a hatalom helyi szinten a szovjetek kezébe menjen át, melyek kötelesek gondoskodni az igazi forradalmi rendről. Hogy ez utóbbi pontosan mit jelent és ki fogja ennek tartalmát meghatározni, a szöveg homályban hagyta.

Tiszavirág-életűnek bizonyultak azok a kísérletek, melyek a kongresszuson és azt követően arra irányultak, hogy a szovjetekben magukat képviseltető pártok valamiféle szocialista egységkormányt hozzanak létre. A Kamenyev által vezetett „mérsékelt bolsevikok” részéről megvolt erre a hajlandóság, és erre hívott fel beszédében Julij Martov is. Lenin ugyanakkor tudatosan olyan helyzetet akart teremteni, amely kizárja, hogy a mérsékelt szocialisták érdemi szerepet tudjanak játszani bármiféle koalícióban (ezért ragaszkodott ahhoz, hogy az ideiglenes kormányt még a kongresszus kezdete előtt megdöntsék). Egyedül a baloldali eszerek léptek a bolsevikokkal való együttműködés útjára. Ez azonban mindössze néhány hónapig tartott és nem mentette meg a pártot a felmorzsolódástól.

A szovjetek jelentették tehát azt a színpalot, amely mögé bújva a bolsevik párt kiépítette a maga diktatúráját Oroszországban. A szovjetek neve megjelent az ország elnevezésében is (Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság, Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége). 1918 folyamán a bolsevikok egységesítették a szovjetek addig meglehetősen kaotikus struktúráját. Az 1918 júliusában elfogadott alkotmány szerint a központi és a helyi hatalom teljessége is a szovjeteket illette meg. A főhatalmat a kongresszusok közötti szünetben az Összoroszországi Központi Végrehajtott Bizottság (ÖKVB) gyakorolta, a bizottság elnökévé előbb Lev Kamenyevet, majd az ő lemondása után Jakov Szverdlovot választották.

A kongresszusi küldöttek megválasztásánál nem az általános, egyenlő és közvetlen választás elvét követték. Összességében a városi szovjetek részéről 25 ezer választó, míg a falusi szovjetek esetében 125 ezer választó delegált egy küldöttet a kongresszusra. Magyarán egy munkás szavazata ötször akkora súllyal esett latba, mint egy paraszté. Viszont megfosztották szavazati jogától az összes ún. „nem dolgozó elemet”, akik bérmunkát alkalmaztak, nem munkabérjellegű jövedel-

Lev Davidovics Trockij (1879–1940)
katonák között

mük volt (pl. kamat, osztalék), a kereskedőket, egyházi személyeket, a volt rendőrség munkatársait stb.

Még az alkotmány elfogadása előtt az ÖKVB rendeletet bocsátott ki, melynek értelmében minden szovjetnek ki kellett zárnia soraiból mensevik és eszer tagjait, ezen pártok választott képviselői elvesztették mandátumukat. A lépést azzal indokolták, hogy az eszerek és mensevikok országszerte nyíltan támogatják az ellenforradalom minden formáját. Volt, ahol egész egyszerűen szétkergették a nekik nem megfelelő összetételű szovjeteket. Az intézkedés végrehajtását követően a szovjetek gyakorlatilag teljes egészében bolsevik irányítás alá kerültek. Az 1921-es kronstadti lázadásnak nem véletlenül lesznek meghatározó jelszavai: „Szovjeteket bolsevikok nélkül!”, „Mindent hatalmat a szovjeteknek és ne a pártoknak!” Követelték a szovjetek újraválasztását, valamennyi szocialista

párt szabad működésének engedélyezését. Rölapjaikon egy harmadik forradalom szükségességéről beszéltek, ezúttal a bolsevik diktatúra ellen.

A KORMÁNYZAT

„Nos hát, ha már elkövettük azt az ostobaságot, hogy átvettük a hatalmat, kormányt kell alakítanunk” – jelentette ki Kamenyev a hatalomátvétel éjszakáján. Az új kormány a Népbiztosok Tanácsa lett. Trockij emlékirataiban magának tulajdonítja a „keresztapaságot”. Állítása szerint mindenképpen kerülni akarták a tömegek előtt lejáratos „minisztérium”, „miniszter” elnevezéseket. Lenin el volt ragadtatva Trockij javasla-

tától: „Népbiztosok Tanácsa... Ez nagy-szerű: ennek rettenetesen forradalom-szaga van!”

A Népbiztosok Tanácsának elnöke Lenin lett. Amennyire az eseményekkel kapcsolatos memoárirodalomból ki lehet hámozni, Lenin a Központi Bizottság ülésén eredetileg Trockijt javasolta a testület élére. A „forradalom vezéréként” valószínűleg nem akart formális felelősséggel járó pozíciót. Érdemes megjegyezni, hogy kezdetben maga Trockij is ódzkodott a kormányzati szerepvállalástól. Az első napok katotikus körülményei között a mérsékelt bolsevikok tárgyaltak a vasutas-szak-szervezet, valamint a mensevikok és az eszerek képviselőivel egy olyan szocialista egységkormány létrehozásáról, amelyben sem Lenin, sem Trockij nem kapna helyet. A Központi Bizottság lenini többsége azonban elutasította ezeket a próbálkozásokat. A mérsékelt (Kamenyev, Rikov, Nogin stb.) erre lemondtak minden pozíciójukról, és kiléptek a párt központi bizottságából is, rövid idő elteltével azonban, vereségük belátva, visszatértek a vezetésbe.

A Népbiztosok Tanácsa megalakulásáról szóló dekrétumban az szerepel, hogy a testület az Alkotmányozó Gyűlés összehívásáig irányítja az országot. A bolsevikok nem vállalták annak kockázatát, hogy az ideiglenes kormány által kitűzött választásokat ne tartsák meg. Mivel azonban ezeken számukra kedvezőtlen eredmény született (a többséget a jobboldali és centrista eszerek szerezték meg), egynapos ülés után az Alkotmányozó Gyűlést feloszlatták, a gyűlés védelmében szervezett tüntetést szétverték. Ezzel a Népbiztosok Tanácsa mint kormány állandó intézménnyé vált, amely egyszerre rendelkezett jogalkotási, végrehajtói és adminisztratív jogkörrel. A tanács tagjai az ágazati népbiztoságok vezetői voltak (a beosztás nagyjából a szokásos miniszteriális struktúrának felelt meg: külügyi, belügyi, hadügyi, igazságügyi, pénzügyi, közlekedésügyi stb.). Minden népbiztoság élén kollégium állt, melynek vezetője az adott népbiztos volt.

Különösen a kezdeti időszakban számos problémát és komoly feszültséget okozott a hatáskörök és hatalmi jogosítványok nem megfelelő elhatárolása a Népbiztosok Tanácsa és az ÖKVB között. Bár az 1918-as alkotmány formálisan alárendelte a Népbiztosok Tanácsát és a népbiztosokat a főhatalom gyakorlójaként definiált testületnek, a gyakorlatban ennek nem sikerült érvényt sze-

rezni. Jelentősége ennek igazából addig volt, amíg az ÖKVB soraiban más pártok képviselői is megtalálhatók voltak. A bolsevikok amúgy is tagadták a hatalmi ágak szétválasztásának „burzsoá elvét”. Maga az ÖKVB sem állandóan ülésező testület volt, egyes ülésszakai között feladatköreit az Elnökség gyakorolta. Az Elnökség külön apparátussal rendelkezett, egyfajta kollektív államfői testület volt. Elnöke, aki egyben az ÖKVB elnöke is volt, az Oroszországi Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaságok Szövetsége (OSZFSZK), illetve 1922-től a Szovjetunió államfőjének számított.

A kormányzati struktúra tovább bonyolódott a Szovjetunió létrehozását követően, hiszen az új államban egyrészt létezett szövetségi szintű kormányzat, a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa, de minden tagköztársaságnak, többek között az OSZFSZK-nak is, megvolt a maga Népbiztosok Tanácsa, benne az ágazati népbiztoságokkal. Hasonló „megkettőződési” folyamat játszódott le a Szovjetunió megalakulása-kor a többi intézmény esetében is.

RENDKÍVÜLI ÁLLAPOT

Oroszország előtt 1917 folyamán elméletben négy lehetséges út állt: 1.) a nyugati parlamentáris alkotmányos modell; 2.) a közvetlen és részvételi demokrácia jegyeit magán viselő szovjet típusú berendezkedés (amelyhez hasonló másutt nem létezett a világban); 3.) egy erősebb, a káoszon úrrá levő, „rendteremtő” tábornok diktatúrája; 4.) a bolsevik párt diktatúrája. A körülmények alakulása miatt az első kettő megvalósulására egyre kisebb esély mutatkozott. Az alternatívák véres öszszecsapásából végül a negyedik változat került ki győztesen.

Az új hatalom intézményrendszerének kiépítésére a polgárháború körülményei között került sor. Mint láttuk, az új rend megszilárdításában Lenin eleve nagy szerepet szánt az erőszaknak, a szocializmus útjában álló politikai erők, társadalmi csoportok felszámolásának. Lenin gondolatvilágában ez az erőszak korántsem valamiféle öncélú eszköz volt, hanem mindig alárendelődött a szocializmus és a világforradalom ügyének. Ennek előmozdítása érdekében azonban semmilyen áldozatot nem tartott túl nagyknak.

A forradalmat követő időszakban a „rendkívüli állapot”, a „különleges intézkedések politikája” a mindennapok

részévé vált Oroszországban. A polgárháborúban a harcoló felek mindegyike igyekezett a maga különleges szerveit létrehozni, melyeknek fontos szerepet szánt hatalma megszilárdításában. A valamennyire parlamentre emlékeztető Összoroszági Központi Végrehajtó Bizottságon és a kormány szerepét betöltő Népbiztosok Tanácsán túl a bolsevikok a legkülönbözőbb bizottságokat, testületeket hívták életre, ezek mindegyike parancsokat, rendeleteket, utasításokat adott ki, s próbálta azokat végrehajtani vagy végrehajtatni.

A Pétervári Szovjet által létrehozott Forradalmi Katonai Bizottság a bolsevik hatalomátvitelben töltötte be az irányító központ szerepét. Miután november végén feloszlatták, feladat- és hatásköreit más szervek vették át. Amikor 1918 őszén az ÖKVB egész Szovjet-Oroszországot egyetlen katonai táborrá nyilvánította, létrehozták a Köztársaság Forradalmi Haditanácsát (elnöke a mindenkor hadügyi és haditengerészeti népbiztos volt). A testület a fegyveres erők politikai és katonai irányítását vezette, gondoskodott a párt politikai irányvonalának érvényre juttatásáról a hadsereg soraiban, az elfoglalt területeken forradalmi bizottságokat hozott létre, amelyek a polgári és katonai hatalom teljességével rendelkeztek.

Néhány hónappal később megalakították a Munkás–Paraszt Védelem Tanácsát (1920-tól: Munka és Védelem Tanácsa). A tanács feladata a hadiipar működtetése, illetve a hadsereg részére szükséges anyagi és emberi erőforrások mobilizálása volt, hatáskörébe tartoztak a kiképzéssel, fegyverkezéssel kapcsolatos kérdések is. A testületben a hadsereg irányítása, mozgatása, ellátása szempontjából legfontosabb népbiztoságok vezetői foglaltak helyet, élükön a Népbiztosok Tanácsának elnökével. Ezek a szervek, bár a polgárháborús helyzetből adódó feladatok kezelésére jöttek létre, végül hosszabb távon fennmaradtak, még akkor is, ha esetleg átnevezték őket. Vagyis a politikai vezetés a rendkívüli állapotot békeidőben is kiterjesztette a társadalomra és az országra.

RENDKÍVÜLI BIZOTTSÁG

A különleges szervek közül a legnagyobb és legrettegettebb hírnévre az Összoroszági Rendkívüli Bizottság (VCSK, Cseka) tett szert. Az ellenforradalommal és szabotázs-cselekmények-

Feliks Dzerzsinszkij
(1877–1926), a Cseka elnöke

kel szembeni harcra hozták létre 1917 decemberében a Népbiztosok Tanácsának alárendeltségében. Élére a lengyel származású Feliks Dzerzsinszkijt nevezték ki. A Cseka rendkívül széles jogosítványokat kapott, gyakorlatilag állam lett az államban, kirendeltségei voltak valamennyi kormányzósági és megyei központban, a vasutaknál, kikötőkben, a hadsereg alakulataiban. Az új szovjet állam első állambiztonsági szerveként hírszerző és kémelhárító tevékenységet végzett. Helyi részlegei egyszerre folytattak nyomozást, fogatatosítottak letartóztatásokat, hoztak és hajtottak végre ítéleteket.

A Cseka egységei működtették a koncentrációs táborokat, túszoikat szedték a lakosság köréből. A túszedés gyakorlatát nem a bolsevikok találták ki, viszont olyan általános, minden nehézségre és problémára „gyógyírt” jelentő módszerként alkalmazták, ami mindenképpen figyelmet érdemel. Az eljárást Lenin egyaránt alkalmasnak tartotta a szovjet állam vezetői ellen tervezett esetleges merényletek megghiúsítására, az egyes körzetekre kirótt gabonabeszolgáltatási kötelezettség teljesítésének biztosítására, a volt cári tiszték mozgósítására (családtagjaik agyonlövésével fenyegetve meg őket) vagy akár a hóakadályok eltakarításának kikényszerítésére.

Bár a hivatalos bolsevik propaganda előszeretettel ábrázolta a csekistákat a forradalom legelszántabb, legbátrabb harcosainak, akik erkölcsiség, elhivatottság tekintetében felette állnak az átlag kommunistának („csekista csak hideg fejű, lángoló szívű, tiszta kezű ember lehet” – jelentette ki Dzerzsinszkij), a valóság azonban messze esett ettől az idealizált képtől. Az erőszak szükségszerűen demoralizálta annak végrehajtóit, a korlátlan hatalom érzete egyfajta kasztöntudat kialakulásához vezetett a szervezetben belül. A Cseka helyi kirendeltségei sokszor az alsóbb szintű pártszervezeteket, szovjeteket is ellenőrzésük alá vonták. „Miért van, hogy még a mi legnagyobb napunkon, október évfordulóján sincsen nyugta a proletároknak a Csekától, hogy még akkor is házkutatásokat tartanak?” „Miért van, hogy közvetlen környezetünkben a proletárdiktatúra bűnöző elemek diktatúrájává vált?”

BONCS-BRUJEVICS A CSEKA 1917. DECEMBERI MEGALAKÍTÁSÁRÓL

Mi mindannyian régóta fel voltunk készülve rá, hogy beköszönt az az időszak, amikor a proletárdiktatúra vívmányait nemcsak fegyverrel a kezünkben kell védelmezni, hanem a forradalmi harc egyik legradikálisabb és leghatékonyabb eszközét, a vörösterrort alkalmazva.

Mindannyian éreztük, hogy ez a pillanat egy futárvonat sebességével közeledik felénk, hogy a fő kezdeményezők – a kadetok – va banque-ra játszanak, láthatóan azt feltételezik, hogy pártunknak nem lesz elegendő erkölcsi ereje és bá-

torsága a terror alkalmazására a szükséges mértékben. Az, hogy mi erre mindig készen álltunk, természetesen jól ismert dolog volt az egész ellenzék, a kadetok, eszerek, mensevikek számára, mivel mi, amikor a múltban felléptünk az egyéni terrorral szemben [...], amely politikailag teljesen értelmetlen, mindig az olyan terror mellett érveltünk, amely a forradalmi vívmányok megvédésének eszköze minden nép számára az osztálytársadalom egész időszakában. Éreztük, hogy a mi harcunk számára eljött ez az óra.

Dzerzsinszkij Cseka-vezetőkkel

Ilyen, és ehhez hasonló megjegyzéseket tartalmazó levelek tömkelege érkezett Leninhez.

Általánossá vált a meggyőződés, hogy a kommunisták „szinte kizárólag a fegyverekre és a Csekára támaszkodnak”. Mindez már a politikai hatalom számára is kihívást jelentett. Lenint sokszor saját párttársai is bírálták a Cseka túlzott hatalmáért, a terrorért. Többek között 1918 októberében Nyikolaj Buharin és Grigorij Petrovszkij belügyi népbiztos is hatékony intézkedéseket követelt a „bűnözőkkel, szadistákkal és lecsúszott lumpenproletár elemekkel” letöltött szervezet önkényének megfékezésére. Lev Kamenyev pedig egyenesen a VCSK megszüntetését javasolta. Lenin azonban minden alkalommal a Cseka védelmére kelt, egy általa kezdeményezett központi bizottsági határozat pedig megtiltotta a Cseka és más szovjet intézmények tevékenységének bírálatát a szovjet sajtóban.

A dilemmát végül úgy próbálták feloldani, hogy hol kiterjesztették, hol megnyirbálták a Cseka jogkörét. Ha szükség volt rá, felruházták az ellenséggel, a gyanús elemekkel való legkíméletlenebb leszámolás jogával (mint például a vörösterrort nyíltan deklaráló 1918. szeptember 5-i dekrétumban), ha pedig úgy látták jónak, elvették a helyi Cseka-részlegektől a túszedés jogát, vagy az ítélkezés jogát átadták a forradalmi törvényszékeknek.

A háttérben állandó küzdelem zajlott az egyes intézmények között a hatáskörök elhatárolása kérdésében. Lenin és Dzerzsinszkij személyén keresztül azonban sikerült biztosítani, hogy a Cseka a pártvezetés ellenőrzése alatt maradjon. A hatalmas megtorlógépezetet bármikor magasabb fordulatszámra lehetett kapcsolni, bevetni a társadalom jól körülhatárolt csoportjai, a vélt vagy valós pártellenzék letörésére, megsemmisítésére, amint arra a későbbi időszakban bőségesen találhatunk példát.

A PROLETARIÁTUS ÉLCSAPATA

A fentiekben röviden ismertetett intézményrendszert egyetlen párt, pontosabban annak vezetése hozta létre (vagy sajátította ki) és működtette. Az OSZDMP bolsevik frakciójából kinövő

Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt a hatalom kizárólagos birtokosaként egyszerre viselte magán a tömegpárt, az állampárt és az elitpárt ismeretjellegjeit. Tömegpárt volt annyiban, hogy taglétszáma gyorsan növekedett. 1917. márciusban 24 ezer taggal rendelkezett, októberre ez a szám megtízszereződött, 1921-ben már elérte a 600 ezer főt. Csatlakoztak a párthoz a megszűnő baloldali eszerekéről, mensevikekről leváló csoportok, töredékfrakciók, korábban nemzetiségi alapon szerveződött forradalmi pártok.

A létszám bővülés ugyanakkor magában rejtette az állomány felhígulásának veszélyét, bolsevik felfogás szerint karrierista, kispolgári, nem proletár elemek megjelenését a párt soraiban. Ennek kockázatát a tagjelöltség intézményével igyekeztek csökkenteni, bár például az 1919-es alapszabály meglehetősen enyhe kritériumokat állított fel a belépéssel kapcsolatban. A tagjelöltté váláshoz két, 6 hónapnál régebbi párttagsággal rendelkező párttag ajánlása kellett, munkások egy, bérmunkát nem alkalmazó parasztok két, mindenki más három hónap próbaidő után lehetett a párt tagja.

Ennél radikálisabb megoldást jelentett az úgynevezett „tisztogatás”, melynek során speciális bizottságok vizsgálták felül a párttagságot olyan kritériumok alapján, mint származás, a forradalom alatti magatartás, ideológiai képzettség, életvitel, és a nem odaillőnek minősített embereket eltávolították a párt soraiból. Az első nagyszabású általános tisztogatást a pártban 1921 második felében hajtották végre, aminek eredményeképpen a párttagság létszáma 732 ezerről 410 ezerre csökkent.

A kommunista párt elitpárt volt abban az értelemben, hogy – különösen vezérkarát – erős történelmi küldetésűdat hatotta át. Ez a – Lenin körül az illegalitás, a száműzetés és az emigráció körülményei közepette formálódott – mag birtokolta a pártvezetést, a kormányzati irányítás kulcspozícióit. A pártelit tagjai kifelé összezártak, alárendelték magukat a pártfegyelemnek, belül azonban sokszor rendkívül éles vitákat folytattak egymással elvi vagy stratégiai kérdésekben (pl. a breszt-litovszki békéről, a munkás-önigazgatás és a szakszervezetek szerepéről, a hadsereg felépítéséről és irányításáról) vagy éppen a gabonaszolgáltatásról). Ezekben a küzdelmekben már a hatalomért vívott harc elemeit is megtalálhatjuk.

Az alapszabály szerint a párt legfőbb szerve a kongresszus volt, amelyet évente össze kellett hívni (ezt 1925-ig be is tartották). Két kongresszus között a pártot a Központi Bizottság (KB) irányította. Az első időszakban a KB valóban operatív irányító testület volt, 1919-ben 19 tagot és 8 póttagot számlált. 1919-ben a párt VIII. kongresszusán a pártvezetésen belül több olyan, technikainak gondolt testületet hoztak létre, melyek eredeti feladata a KB munkájának segítése lett volna, a későbbiek során azonban ezek egyre inkább átvették az irányítást a párt és – a párton keresztül – az ország felett. A KB Titkárság elsődlegesen adminisztratív ügyekkel, az ülések anyagának előkészítésével foglalkozott, a Szervező Iroda hatáskörébe a káderpolitika irányítása tartozott.

A KB Politikai Irodája (Politbüro) volt az a hatalmi centrum, ahol az ország életével kapcsolatos kérdésekben az érdemi, stratégiai döntések születtek, legyen szó belpolitikáról, a szovjet állam külkapcsolatairól, gazdasági kérdésekről vagy éppen a nemzetközi kommunista mozgalom aktuális problémáiról. De intézményi, személyi ügyekben is itt mondták ki a döntő szót. A párt- és államapparátus egyetlen szintjén sem születhetett semmilyen fontosabb kezdeményezés vagy határozat a Politbüro jóváhagyása nélkül. Első összetételében a testületnek 5 teljes jogú tagja (Lenin, Trockij, Kresztjinszkij, Kamenyev, Sztálin) és 3 póttagja (Buharin, Zinovjev, Kalinyin) volt.

A szűkebb vezérkar tagjai más fontos tisztséget is betöltöttek, ez megkönnyítette a rendszer működését, a végrehajtás ellenőrzését. A teljesség igénye nélkül Lenin a Népbiztosok Tanácsának, valamint a Munka és Védelem Tanácsának elnöke, Trockij hadügyi és haditengerészeti népbiztos, Sztálin nemzetiségügyi népbiztos, az állami ellenőrzés, majd a munkás-paraszt felügyelet népbiztosa, Zinovjev a pétervári Szovjet és a Komintern Végrehajtó Bizottságának elnöke volt, s mindannyian tagjai voltak a KB-nek. A vitákban, a személyi villongások során Lenin a maga tekintélyével egyfajta egyensúlyozó, döntőbírói szerepet töltött be. Mielőtt azonban ez a mechanizmus konszolidálódhatott volna, betegsége, majd halála következtében kidőlt a sorból, így a fenti intézmények az utódlási harc színterét váltak.

A pártvezetés hatalomkoncentrációjára – a pártállam kiépítésére – úgy ke-

rült sor, hogy közben sem az OSZFSZK 1918 júliusában, sem a Szovjetunió 1924 januárjában elfogadott alkotmánya (vagyis az állam alaptörvénye) nem tesz említést a pártról, annak felépítéséről és feladatairól.

ÖSSZEGRÉS

1917-et követően a káoszba süllyedt Oroszországban a bolsevikok kísérletet tettek arra, hogy a marxi társadalomutópiát átültessék a gyakorlatba. Nagyon hamar szembesültek azonban azzal, hogy az általuk elképzelt és hirdett ideák, valamint a tömegek valószínű vágyai és törekvései között jókora szakadék húzódik. Az intézményesített erőszak elfojthatja a lázadást – mint például Kronstadt vagy Tambov esetében –, de nem jelent megoldást a valódi problémákra. A világforradalom elmaradt, a régi rendszer megdöntése pedig nem hozta el a szép új világot Oroszországban. A hatalom birtokában a bolsevikok nagyon könnyen feladták az önkormányzatiságot, önigazgatás általuk korábban fennhangoztatott alapelveit. Világossá vált számukra, hogy a „kommunák öntevékenységre” és a „munkásellenőrzésre” alapozott gazdaság a fikciók világába tartozik.

A politikai hatalom koncentrációjával párhuzamosan az 1918-tól bevezetett hadikommunizmus szélsőségesen militarizálta a gazdasági élet minden területét (totális államosítás, gabonarekvirálás, általános munkakényszer, kísérlet a piac és a pénz teljes kiküszöbölésére, közvetlen állami redisztribúció az „osztály-hovatartozás” alapján meghatározott fejadagokkal). A bolsevik vezetésben nem kevesen voltak olyanok – Leninnél is találkozzunk ilyen megjegyzésekkel –, akik mindezt nem a háborús körülmények diktálta kényszernek, hanem a szocializmusba/kommunizmusba vezető gyors és hatékony út receptjének tekintették. Csak akkor visszakoztak és hirdették meg az új gazdaságpolitikát (NEP), amikor a hadikommunizmus „eredményei” már az uralmukat veszélyeztették. A politikai hatalom monopóliumából azonban jótányit sem engedtek.

A következő évtizedekben a szovjetek díszlete mögé bújtatott pártiktatúra véres hatalmi harcok, leszámolások és tömegterror kíséretében fog átőnti Sztálin egyszemélyi diktatúrájába. ♦